

ETKİ VE EDİLGİNİN KISIMLARI* İBN SİNA

*Çev.Hüseyn Aydın***
*Enver Uysal****
*Hidayet Peker*****

Bismillahirrahmanirrahîm.

Bil ki, etkiler (efal) ve edilgiler (infialât) aklî-nefsanî ve cismanî durumların çeşitliliği ölçüsünde farklılıklar gösterir. Bu nedenle, bir şeyin kendisinden başka bir şeyden daha güçlü ve daha yetkin olması durumunda, kendisinden kaynaklanan etki daha açık-seçik olur. Yine bir şey yetenek yönünden daha yetkin ve yatkinlik yönünden daha güçlü ise, kendi dışındaki bir şeyden kaynaklanan etkiyi alması, kendisinde daha açık-seçik olarak görünür. Herbir etki ve edilgi varolanların arasındaki ilişkiye (kıyas ve izafet) göre olunca, ki -bununla ben bir şeyin başka bir şeye etkisini ve bir şeyin başka bir şeyden etkilenmesini kastediyorum- var olan ya nefsanî ya da cismanî olunca, etki ve edilginin kısımları şu şekilde olur:

- a-Nefsani olanın nefsanî olana etkisi,
- b-Nefsani olanın cismanî olana etkisi,
- c-Cismanî olanın nefsanî olana etkisi,
- d-Cismanî olanın cismanî olana etkisi.

Nefsani olanın nefsanî olandaki etkisinin örneği, ilahiyat bilminde anlatıldığı üzere mufarık (bağımsız-metafizik) akılların birbirini etkilemeleri, birbirinden etkilenmeleri ve bu akılların bazen uykuda, bazen de uyanıklık halinde insani nefslerdeki etkisi gibidir.

* Bu çeviri bir seminer çalışmasının ürünüdür. Çeviride esas alınan metin, İbn Sina'nın "Risâletü'l-Fî'l ve'l-İnfîâl (Mecmu' Resâilî's-Şeyh er-Reis içinde, nşr. Zeynü'l-Abidin el-Müsevî, Haydarâbad 1354 h)" adlı risalesidir.

** Prof.Dr., U.Ü. İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

*** Yrd. Doç. Dr., U.Ü. İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

**** Dr., U.Ü. İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim Dalı Araştırmacı Görevlisi

Nefsani olanın cismani olandaki etkisinin örneği ise, nefsanî güçlerin dört unsur üzerinde hayvansal, bitkisel ve madensel bileşimlerin meydana gelmesi için birbirleriyle kaynaşmaları hususundaki etkisidir. Sonra yine bu bileşimler üzerindeki, onların beslenmeleri, büyümeleri, gelişmeleri ve yerinde tarif edilip açıklanan başka yetkinliklere ulaşmaları konusundaki etkileridir.

Cismani olanın nefsanî olandaki etkisinin örneğine gelince, güzel suretlerin insani nefesler üzerindeki etkisi gibidir. Ki bu etkiyle insani nefesler onlara bazen yönelir, bazen de uzaklaşır.

Cismani olanın cismani olandaki etkisine örnek de, dört unsurun birbiri üzerindeki etkisi ve birbirine dönüşmeleridir. Suyun havaya, havanın suya, suyun ateşe, ateşin havaya, suyun toprağa dönüşmesi ve bunların tersi gibi.

Bileşimlerin birbiri üzerindeki etkisine gelince, ilaç ve zehirlerin canlılar ve burada sayıldığı takdirde sözün uzayacağı diğer varlıklar üzerindeki etkisi gibidir.

Bil ki, vahiy ve kerametlerin bölümleri, işaretler (ayât)ın sınıfları, ilham ve rüyaların çeşitleri, sihir ve etkili gözlerin (göz değmelerinin) türleri, nirencât ve tılsımların kısımları hep bu saydığımız bölümlere girer.

Vahiy ve kerametlere gelince, onlar nefsanî olanın nefsanî olana etkisine dahildir. Çünkü vahyin hakikati, Yüce Allah'ın izniyle aklî alemde bu ilka türünden şeyleri almaya yetenekli olan beşeri nefeslere gizli bir ilkadır. Bunun uyanıklık halinde olanına "vahiy", uyku halinde olanına da "kalbe ilham" denir. Nitekim Peygamber de şöyle buyurmaktadır: "Ruhu'l -Kuds kalbime ilham etmiştir ki, hiç kimse rızkını tamamlamadan ölmeyecektir. Allah'tan korkmak ve O'ndan güzel şeyler istemek konusunda dikkatli olunuz". Ve yine buyurulmuştur ki: "Salih kişinin sadık rüyası nübüvvetin kırkaltı cüzünden (türünden) biridir". Bu ilka aklîdir, bilgi elde etmedir (ittılâ) ve bu bilgiyi açığa çıkarmadır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Biz ona katımızdan bilgi verdik (Kehf, 18/65)". Yine Cenabı Allah buyurdu ki: "Onu ruhu'l-emin senin kalbine indirdi (Şuarâ, 26/193)", "O gaybı bilendir. Rızık olduğu peygamberlerin dışında hiç kimseyi gaybına muttali kılmaz (Cin, 72/26)". Kerametlerdeki durum da buna yakındır. İkisi arasındaki fark şudur: Vahiy; risalet, nübüvvet ve insanları uyarma iddiasında bulunan kimseye özgüdür. Kerametlerin ise bununla ilgisi yoktur.

İşaretler ve mucizelere gelince, onların iki bölümü nefsanî olanın nefsanî olana etkisi konusu içinde ele alınır. Onların bir bölümü de nefsanî olanın cismani olana etkisi konusuna girer. Mucizelerin bölümleri üçtür:

1-Bu bölümlerden biri ilmin üstünlüğüne bağlıdır. Çünkü yetenekli (müsteid) olana insani öğrenme ve öğretme olmaksızın ilmin kemali verilir. Böylece o, Allah'ın dilediği kadarıyla, insani güç ölçüsünde hakiki ilahî, meleklerinin tabakalarını, yaratıklarının diğer sınıflarını, mebd ve meadın keyfiyetini vs. Yüce Allah'ın şu ayet ve hadislerin delaletine binaen kuşatıcı bir şekilde bilir:

"Bilmediğini sana öğretti (Nisa, 4/113)". Ve Cenabı Peygamber "bana az kelimeyle çok anlamlar ifade etme özelliği (cevamiu'l kelim) verildi" buyuruyor. Nitekim Hz. Peygamberin ümmi olarak bilinmesine rağmen, öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerinin kendisine verilmiş olduğunda ümmet icma etmiştir. Cenabı Hakk'ın şu sözü de buna delalet eder: "İşte böylece sana da emrimizle Kur'an'ı vahyettik (Şuarâ, 42/52)". Yine Yüce Allah şöyle buyuruyor "Onun yağı, neredeyse,

kendisine ateş değmese dahi ışık verir (Nur, 24/35)". Sanki böyle bir nefis bir kibrittir, Faal Akıl ateştir ve Faal Akıl bir defada onu tutuşturur ve onu kendi cevherine dönüştürür.

2-Diğer bir sınıf ise güçlerin tahayyülünün üstünlüğü ile ilgilidir. Çünkü yetenekli olana, geçmişteki ve halihazırdaki olayların tahayyülünü ve gelecekteki olayların henüz ortada olmayan bilgilerine (mugayyebât) ulaşmayı mümkün kılan şeyler verilmiştir. Uzun zaman önce gerçekleşmiş olayların çoğu(nun bilgisi) kendisine verilir, o da bunları haber verir. Ve yine gelecekte gerçekleşecek olan birçok olaylar(ın bilgisi) kendisine verilir ve bunlarla da (insanları) uyarır. Sonuç olarak o gaybtan haber verir, müjdeleyici ve uyarıcı olarak görevlendirilir.

Onun özel konumu, varolanları uyarmak ve gelecek olaylara işaret etmektir. Nitekim şu ayetler de buna işaret ederler: "İşte bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir (Hûd, 11/49)".

"Bir kısım peygamberleri daha önce sana anlattık, bir kısmını ise sana anlatmadık (Nisa, 4/164)".

"Elif, Lâ, Mîm. Rumlar en yakın bir bölgede yenilgiye uğradılar. Halbuki onlar, bu yenilgilerden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir (Rum, 29/1-4)."

Peygamberimizin Necâşi'nin ölümünü haber vermesi ve Kisra'nın elçisine "benim rabbim dün gece senin rabbini öldürdü" buyurması da bunu destekler. Nitekim bu, Kur'an'ın bahsettiği, sahih hadislerin ihtiva ettiği ve doğruluğuna birtakım haber ve rivayetlerin tanıklık ettiği diğer olaylar gibi peygamberin dediği şekilde gerçekleşti.

Bu sözü edilen durum bazen birçok kimse için uykuda gerçekleşir ve buna "rüya" denir. Peygamberler de ise bu durum, hem uyku, hem de uyanıklık hallerinde gerçekleşir. Bu iki sınıf, insani nefsin idrak edici gücüne bağlıdır. Bu da nefsanî olanın nefsanî olana etkisi konusu içinde ele alınır.

Filozoflar Kur'an'ın icazının, mucizelerin işte bu iki çeşidiyle ilgili olduğunu söylemişlerdir. Bu iki durum, Kur'an'ın fesahati, belagati, hayret verici durumu, eşbenzeri olmayan güzellikteki nazmı, Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini, ahiret gününü bilmeye yönelik akli bilgilere ve gaybın iki türüne yani geçmiş ve gelecek olayları bilmeye yönelik gaybi bilgilere delalet eden hususlardan ihtiva etmiş olduğu şeylere aittir.

3-Mucize çeşitlerinden üçüncüsüne gelince, o, nefsin hareket ettirici gücünün üstünlüğüne bağlıdır. Nefs bu güç ile, yok etme kudretine, zelzele, tufan, yıldırım ve şiddetli bir kasırga ile bir kavmi yerle bir etme türünden gerçekleri değiştirme ve âsâyı yıla döndürme yeteneğine ulaşır.

Allah'ın, seçkin kullarından bir topluluğu kendileriyle üstün kıldığı kerametlerden bazıları da bu sınıfa dahildir. Bu topluluk, Allah'ın, dualarını kabul etmesinden dolayı bu şeylere önceden muttali olurlar ve doğal akışı dışında ortaya çıkan birtakım işler onlardan zuhur eder. Nitekim onlarının bazıların, kendi türünden benzer kişilerin gücünü aşan bir işi kendi gücüyle gerçekleştirdiği, bazılarının da insanlara su ikram etmek isteyip de suya kandırdıkları ya da onlara beddua edip, onları yerle bir ettikleri ve depreme maruz bıraktıkları ya da onlara dua ederek, onları veba, kıtlık, ağır müzmin hastalıktan kurtardıkları anlatılır. İsa (as)'nın mucizeleri bu kısımdandır. Ve yine anlatılır ki, bu guruba dahil insanlara yarıcı

hayvanlar boyun eğer, kuşlar ve vahşi hayvanlar onlardan kaçmaz, onların da bunlardan birinden uzak durması gerekmez. Büyük düşünürler (hukema) bunları yakinen bilirler ve bunlar hakkındaki nedenleri de bir bir sayarlar. Mucizelerin bu sınıfı, nefsanî olanın cismanî olandaki etkisi konusuna girer. Kim ki Peygamberlerin (as) mucizeleri ve evliyanın kerametleri üzerine düşünürse, onların herbirini bu anılan sınıflardan birine dahil etmesi mümkün olur. Doğruyu gösteren Allah'tır.

İlham ve rüyalara gelince, bunlar da nefsanî olanın nefsanî olan üzerindeki etkisine girer. Bu ilhamlar, insani nefslerin yeteneğinin gücü veya zafiyeti ölçüsünde azalabilir de çoğalabilir de. Aynı şekilde rüyalar da bu ölçüye göre, gerek bedenlerde etkisinin görülmesi, gerekse daha sonra bunun alışkanlık haline dönüşmesi suretiyle bu nefslerin safiyeti veya bulanıklığına, duyulur olandan arınmışlığına veya duyulurlarla kirlenmiş olmasına bağlı olarak doğru çıkabilir de, çıkmayabilir de.

Rüyalar bazen te'vil ve yorumlamaya ihtiyaç kalmayacak şekilde, olduğu gibi çıkmasıyla, bazen de bir şeye benzer (bir şeyi çağrıştıracak) şekilde görülmesiyle doğrulanırlar. Bu benzer olan da, bazen bir şeye çok yakın olmak, bazen de çok uzak olmakla farklılık arzeder. Bu da te'vil ve yoruma ihtiyaç duyar. Peygamberler ve keramet sahiplerindeki bu durumun sebebi; mütehayyile gücünün, kendilerine verilen birşeyden o şeyin benzerine ya da zıddına süratle intikal eden idrake ve mizaca bağlı her türlü şeyden arındırılmış olmasıdır.

Nefse uyku ve uyanıklık halinde (gayb aleminden) gelen ruhani etki, bazen hayal ve hatırlama gücünü harekete geçiremeyecek kadar zayıf olur. Bu nedenle de herhangi bir iz bırakmaz. Bazen de bundan daha güçlü olur ve hayal gücünü harekete geçirir. Ancak şu kadarı var ki, hayal gücü, açık olandan benzetmeler yaparak intikalde yoğunlaşır. Hatırlama gücü de bu etkiyi tutamaz. Ancak mütehayyile gücünün intikal ve benzetmelerini muhafaza edip tutar. Bazen de bu etki gerçekten o kadar güçlü olur ki, suret onda iyice yerleşir ve hatırlama gücü onu intikallerle karıştırmaz.

Yukarıda anmış olduğumuz bu etkiden uyku veya uyanıklık hallerinde hafızada zaptedilmiş olan şey ya ilhamdır ya da vahiydir. Bunun herhangi bir te'vil ve yoruma ihtiyacı yoktur. Bu etki ortadan kaybolup da (hatırlama gücünde) benzetmeleri kaldıysa o zaman bu hem te'vili, hem de yorumu gerektirir. Yani vahiyse te'vili, rüya ise yorumu gerektirir.

Bu, bedenî mizacının, karışımlardan birinin üstünlüğünün, nefsin iç geçirmelerinin ya da rüyayı sağlıklı rüya olmaktan çıkaran diğer şeylerden birinin neden olduğu karışık rüyalardan değilse böyledir. Yine rüya sağlıklı ise veya te'vil ve yoruma ihtiyaç hissedecek durumda ise; ya da benzetmeler yoluyla mütehayyile gücü (vesvâsî'l hannâs)nde yer etmiş ise bu böyledir.

Sihir ve göz değmelerinin çeşitlerine gelince; sihrin bir kısmı nefsanî olanın nefsanî olan üzerindeki etkisine dahildir. Diğer bir kısmı da cismanî olanın nefsanî olandaki etkisine girer.

Sihrin birinci kısmı, vehim ve tahayyül güçlerinde güçlü olan beşeri nefslerin, bu iki güçte zayıf olan diğer beşeri nefsler üzerindeki etkisidir; geri zekâlıların, çocukların ve akli güçleri tahayyül güçlerini kontrol edemeyen, boyun eğme alışkanlığını bırakamayan kimselerin nefsleri gibi. Ki bu nefsler onları sanki

dış dünyada mevcutmuş gibi ya da bunları aksi durumda olan şeylermiş gibi düşünürler. Yine onları hareketli olan şeylerde sakin, sakin olan şeylerde de hareketli tahayyül edip düşünürler. Bu, daha açık-seçik olan durumlarda da böyledir. Bu, Hz. Musa'nın sihirbazlarının durumuna benzer. Bu sihirbazlar iplerini ve asalarını ortaya attıkları zaman, Hz. Musa bu iplerin ve asaların sanki canlıymış gibi hareket ettiklerini tahayyül etmeye başladı. Nihayet Allah Teâla Peygamberine mucizelerinin üçüncü sınıfını göstererek bunu iptal etti; Hz. Musa'nın asası sihirbazların uydurduğu şeyleri yutan bir yılan oluverdi. İşte o anda Cenabı Hakk "...İnsanların gözlerini büyülediler, onları korkuttular ve büyük bir sihir gösterdiler (Araf, 7/116)" buyurdu. Böylece bu, onların çok hoşuna gitti, gözleri yanılma ve insanları hayallere sürükleme güçlerinden ve ipleri ile asaları bir halden diğer bir hale dönüştürebilmelerinden dolayı kendilerini muaheze etmeyi (eleştirme, sorgulama) unuttular. Sonra onlar bu davranışın alkışlanması ve en yüce hedefe ulaşmaları konusunda duyuya hayret veren, hayali dehşete düşüren birtakım fiil ve hareketlerle yardım istediler. Mesela etkisiyle gözü kamaştıran ya da onu parlaklığıyla dehşete düşüren şeffaf bir şeyin, göz alıcı ve çeşitli şekillerde hareket eden şeylerin gösterilmesi gibi. Bütün bunlar, duyuyu bir çeşit sihirle etkileyen şeylerdendir. Ve yine bunların çoğu, yaratılışı gereği dehşete düşmeye yatkın ve akli kit olanlar, kadınlar ve çocuklar gibi hayal ürünü konuşmaları kabule eğimli kimselerde etkili olan şeylerdir.

Karışık sözler ile içerisinde dehşet ve hayret barındıran her konuda cinlerin vesvesesiyle vehimlenme üzerine uzun uzun açıklamalar yapılmıştır.

Sihrin ikinci türüne gelince; insanların vehim gücünün etkisi gibidir. Ki insanlar bu güce ya yaratılıştan kuvvetli bir şekilde sahiptirler ya da birtakım alışkanlıklar ve temrinlerle bu vehim gücünü güçlendirmeye çalışırlar. Bazen bu gücün etkisi, onların tabiatlarını tabii halinden ya gelişmeye ya da gerilmeye yönelik değişikliğe uğratabilecek düzeyde olur. Bunlar, nefis veya aklın yapısının kendi kurucu unsurlarının uyumu açısından içermiş olduğu şeyden dolayıdır. Şu kadarı var ki bu değiştirme, sihirbazdan kaynaklanır. Ancak sihirbaz bunu, ne bir iyiliği ve tabii nizamın korunmasını gerçekleştirme yoluyla, ne de alemin korunması ve türün bekasına bağlı genel, sağlıklı amaçlardan dolayı yapar. Aksine kötülüğün yerleşmesi ve nizamın bozulması yoluyla ve kişilere bağlı kötü emellerinden dolayı bunu yapar.

Sihirbazlardan biri bu vehim gücünü, Kitabü'n-Nefs'in ilgili bölümünde anlatıldığı üzere başka bir insanı güçlü bir büyüyle etkilemek için kullanır. Bu büyü gerçekleşince kastedilen kişiyi bîtab düşürür ve onda arzulanan etkiyi gösterir. Ve bunların çoğu da, düşmanlık yoluyla zarar vermek ve bunların yayılmasını sağlamak amacıyla yapılmaktadır. Ancak şu var ki, vehim gücü bağlanıp yöneldiği şeyle ve cismani bir etkiyle etkide bulunmak suretiyle (sihir yapan kişi etki gücünün) kararlılığının (himmet) ve etki gücünün (azîmet) farkına varır da, cisimleri birbirine ekleyip aralarında ilişki kurar. Vehim gücünü (sadece) buna hasreder ve onu tasavvur ettiği şeylerde yoğunlaştırır. Hatta amaçlanan sihrin gerçekleşmesi yolunda vehim gücünü (bu fonksiyonuyla) sürekli gündemde tutar. Nitekim büyücülerin cisimlere iğne batırmak ve çabuk çürüyebilecek nitelikteki bazı cisimleri toprağa gömme şeklinde büyüler yaptıkları nakledilir.

Boncuk takma adetine gelince, büyücü (bu boncuklar aracılığıyla) amaçladığı şeyleri sürekli zikredip muhafaza ederek vehim gücünü güçlendirir. Ve büyüün

etkisini göstermesi için de onları üzerinde taşır. Bu da, onu amaçlanan mutlak etkinin kühüne ulaştırır. Bunun örneği, bu türden bir işlemle güçlerinin kendileriyle daha da arttığı ve amaçlanan etkinin gerçekleşmesi konusunda kendilerinden yararlanan diğer güçlerle de ilişkilidir. Nitekim buna; nefslerinin güçlerini Allah'a ibadete, O'nu anmaya ve küçük heykelcikler ve zarif putlar aracılığıyla çeşitli yardımlar ummaya hasredip, kendilerini onlarla beraberliğe vakfeden ve sürekli bu putlara yönelerek onların Allah'a olan aracılığını zikreden, büyü ile arzuladığı şeyi koruyan, Allah'a itaatten ayrılmayan ve bunlarla rahmet ve yardım dileyen, kendilerini ibadet ehli kabul eden geçmiş bir topluluk iyi bir örnektir. Onlar : "Biz, onlara sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz (Zümer, 39/3)" derler. Ve buna uygun olarak mescid, havra ve kilise türünden bazı ibadethaneler inşa etmişler, onlara mihrab ve kandillikler yapmışlar ve bütün bunlarla da nefsi itaatte sebat ettirmeye, bütün gayretini itaat, tevbe ve ibadete sarfetmeye yönlendirmişlerdir. Bundan dolayı da ölüleri unutmamak, onlara rahmet ve mağfiret dilemek, şayet azap içinde iseler azaptan kurtulmalarını umarak onlar adına tasaddukta bulunmak için mezarlar yaptırıp üzerlerine türbeler inşa etmişlerdir. Eğer bunu yapmasalardı, onları en kısa zamanda unutacaklar, onlar için yaptıkları dualar ve verdikleri sadakalar sona erecekti.

Eğer okuyucunun bıkmısından çekinmeseydik, bu konuda okuru aydınlatacak daha detaylı bilgiler verirdik. Ancak insan, fitratı gereği küçük bir işaretle çok şey anlayabilecek kapasitededir. Büyünün etkisi konusu da böyledir. Bu ikisi arasındaki farka gelince; (birincisi olan) gözün etkileme gücü (nazar), yaratılışın özünde bulunan, yaygın, doğal bir durumdur. Diğeri ise sonradan kazanılır. Bazen okuyup üfleme suretiyle (ki bu, 'büyü' diye adlandırılır), bazen de boyuna takılan çeşitli şeyler aracılığıyla, zararından korkulan gözün etkisini gidermek de bu kabildendir.

Sihrin üçüncü şekline gelince, o cismani olanın nefsanî olanındaki etkisi altında ele alınır. Suretlerin, renklerin, şekillerin, harekete geçirme ve teskin etme çeşitlerinin insani nefsler üzerindeki etkisi gibi.

Suret ve şekillerin etkisine gelince, bu, mâşukun âşık üzerindeki etkisi gibidir. Âşık onun üzerine titrer, kalbi onun için çarpar, bazen sıkıntıdan, bazen rahatlıktan ve yine bazen vecdden, bazen de yorgunluk ve sıkıntıya neden olan aşırı derecede gönlünü kaptırma türünden çeşitli etkiler onu harekete geçirir.

Hayvanların suretlerinin, at, şahin, doğan, güvercin vb. yetenekli güzel hayvanların şekillerinin; sahiplerinin ve sevenlerinin nefsleri üzerindeki etkisi de böyledir. İnsanlar bu hayvanlara bakarken gönüllerini o kadar kaptırırlar ki, onlarla meşguliyetlerinden bu uğurda çok önemli birçok şeylerini kaybederler.

Hareket vermeler ve teskin etmeler de şarkılar, müzik aletleri ve dans türlerinin bunlara düşkün olanların nefsinde yapmış olduğu etki gibidir. Hatta sözün bile dinleyen üzerindeki etkisi de böyledir. Bundan dolayı hadiste "sözde sihir vardır" denilmiştir. Hatta bu tür etkilerin insanları büyülediği ve bu etkilerden onları koruyucu bir şey olmadığından dolayı, onların durumlarını değiştirdiği yargısına varılır. Filozofların tabii sihir olarak isimlendirdiği şey bu kısma dahildir. Öyle ki filozoflara göre, bu tabii olaylar, hikmetin bölümleri ve az görülüp alışılmadık olayların yapısında bunlara bakıp üzerlerinde düşünen, teemmül eden ve bunlara alışan insanlar için tabii bir 'büyülenme' vardır. Bunlar, onları büyüler ve onları

arzulanan ve bedeni kuvvetlere tabii olmak türünden içinde buldukları şeylerden gök ve yer olaylarındaki ibret verici ve olağanüstü şeyleri düşünmeye sevkeder. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur: "Dış dünyada ve kendi nefslerinde insanlara ayetlerimizi göstereceğiz ki onun gerçek olduğu onlara iyice belli olsun (Fussilet, 41/53)". Bu konudaki (fazla) söz, her ne kadar bilgili ve kültürlü kişinin hoşuna gitse ve tercih de etse, (genel) okuyucunun bıkkınlığına ve sıkılmasına neden olur.

Nirencât ve tılsımların türlerine gelince, her ne kadar cismani şeyler kendilerinde bulunan nefsanî güçlerden ve bu etki kendilerinde etkin olan ve etkileri onlara uygun ve yararlarına olan vehmî güçlerden halî olmasalar da, onlar unsurlardan oluşmuş yersel cisimler ve tabii bileşimlerin özelliklerine bağlıdır. Onların birbirine etkisi, kendilerine özgü özellikler sayesinde gerçekleşir. Kendilerinden başkasında görülmemiş etkilerin meydana gelmesini sağlarlar. Bunlar, semavi cisimlerin konumlarına bağlı ilişkileri ve semavi cisimlerle yersel cisimlerin güçleri arasındaki karşılıklar sayesinde yetkinleşirler. Ve böylece bunların hepsi, olağanüstü birtakım etki ve edilginlikleri gerektirirler. Ve neredeyse bunların tabii sürecin dışında oldukları yargısına varılır: Mükna'tın demiri çekmesi, sirkeden zarar gören taşın ondan uzaklaşması, kehribarın samanı çekmesi örneklerinde olduğu gibi. Nirencâtın bölümleri daha sayılmayacak kadar çoktur. Sema ufuklarında, kuzey, güney, doğu, batı yönlerinde bilinen konumlara bağlı olan özel zamanlarda birtakım şekil ve suretlerin algılanması da böyledir.

Zatî olsun veya olmasın, yine dışarıdan bir etkiyle (muntarika) gerçekleşsin ya da gerçekleşsin, cisimlerin birbiri üzerine etkisi de bu örneğe eklenir. Bunlardan bir kısmı ruhlar, bir kısmı da cisim olarak adlandırılır. Bunların renk, kıvam ve güçleri açısından birbirine dönüşmeleri ya da dönüştürülmeleri çoğunluk nezdinde bilinen bir şeydir. Kimyagerlerce bunların çoğu bilinmektedir. Cisimlerin birleştirilme, ayrıştırılma ve kendilerinden birtakım aletlerin meydana getirilmesi türünden etkileri de bu örnek altında incelenir. Bunun, mekanik (ilmu'l-hiyel) olarak da isimlendirilen alışılmadık bir yöntemi de vardır.

Bu risaleden maksat, bütün bölümlerden zikredilen miktarı açıklamak olmasaydı, fazilet erbabının aşırı yardımı (ilgisi), beni, bu bilimlerin tamamını hatta ayrıntılarını açıklamaya, her bilimin genel kanunlarını ve tek tek problemlerini ortaya koymaya sevkederdi. Fakat bu ayrıntılardan geri durmanın mazereti açıktır. Burada risaleyi bitiriyoruz. Hamd akli veren Allah'adır.